

Principes in pragmatische argumentatie

Een analyse van de discussie over biotechnologie en voedsel

Peter Jan Schellens & Luuk Lagerwerf

In het publieke debat over de toepassing van biotechnologie in voedsel dat in Nederland in 2001 door de commissie Terlouw is georganiseerd, speelt zowel pragmatische als normatieve argumentatie een rol. Een analyse van discussiebijdragen brengt aan het licht dat er in een pragmatische discussie als deze vier verschillende soorten normen worden gehanteerd: effectwaarderingsregels, weegregels, actiewaarderingsregels en stopregels. De eerste twee soorten normen zijn inherent aan een pragmatische discussie: ze zijn noodzakelijk voor het waarderen en wegen van effecten en alternatieven. De laatste twee soorten leiden tot een meer principiële stellingname: ze maken de weging van voor- en nadelen en alternatieven ten opzichte van elkaar irrelevant.

1 Inleiding

1. Met behulp van biotechnologie, of genetische modificatie, is het mogelijk om in aardappelen nieuwe afweerstoffen voor de schadelijke aardappelziekte in te bouwen. Dat maakt het gebruik van chemische middelen voor de bestrijding van deze ziekte overbodig. Dat is goed voor het milieu en onze gezondheid. Maar van de langetermijneffecten van genetische veranderingen op onze gezondheid weten we nog niet zo veel af. Wetenschappers kunnen niet garanderen dat de veiligheid voor 100% gewaarborgd is. Zo'n aardappel is er voorlopig nog niet, maar er wordt door onderzoekers en veredelaars wel aan gewerkt. (*Voorbeeldtoepassingen*, p.5)

In 2001 werd in Nederland een publiek debat gehouden over het gebruik van biotechnologie in de voedselproductie. De Tijdelijke Commissie Biotechnologie en Voedsel, in de wandeling de commissie Terlouw, had tot taak dit debat te organiseren. Om de discussie aan te zwengelen en te structureren, stelde de commissie een aantal voorbeeldtoepassingen centraal. Het bovenstaande citaat is de inleiding bij een van de voorbeelden, de 'aardappel die niet ziek wordt'. Het fragment geeft een voorbeeld van pragmatische argumentatie, ofwel argumentatie op basis van voor- en nadelen, die in de discussie een centrale rol speelt. De commissie presenteert hier een voordeel: minder bestrijdingsmiddelen, en een nadeel: onzekerheid over gevolgen op lange termijn. De discussianten in het publieke debat mogen voor- en nadelen wegen en zeggen wat ze ervan vinden.

Dergelijke pragmatische argumentatie mag natuurlijk verwacht worden in een beleidsdiscussie. Pragmatische argumentatie is immers specifiek gericht op het beantwoorden van de vraag welke actie, maatregel of handelwijze de voorkeur verdient. In pragmatische argumentatie wordt een actie bepleit omdat hij meer voordelige dan nadelige consequenties heeft, of omdat de actie per saldo meer

voordelen heeft dan een alternatieve actie (zie Schellens, 1985 en Schellens & Verhoeven, 1994 voor een uitgebreide behandeling van dit type argumentatie). Wanneer de discussie gedomineerd wordt door de weging van voor- en nadelen, spreken we van een pragmatische discussie. Maar de discussie over genetische manipulatie is in de ogen van velen toch ook een principiële discussie over de vraag of (en wanneer) ingrijpen in de genetische structuur van planten en dieren acceptabel is. Daarom mogen we verwachten dat er in de discussie gebruik gemaakt wordt van normatieve argumentatie, ofwel argumentatie op basis van regels: normen of principes op basis waarvan we kunnen beslissen of biotechnologie in de voedselproductie wenselijk of onwenselijk, toelaatbaar of ontoelaatbaar is (zie voor argumentatie op basis van regels: Schellens, 1985 en Schellens & Verhoeven, 1994). Wanneer de discussie gedomineerd wordt door argumentatie op basis van normen, spreken we van een principiële discussie.

Als beide vormen van argumentatie in de discussie worden gebruikt, is het een interessante vraag hoe normatieve en pragmatische argumentatie zich tot elkaar verhouden. Die vraag is interessant met het oog op deze specifieke discussie: welke normen spelen in het debat een rol? Is verzet tegen genetische manipulatie gebaseerd op principes of domineren pragmatische overwegingen met betrekking tot de mogelijke nadelige consequenties ervan? Maar ook theoretisch is de relatie tussen normatieve en pragmatische argumentatie interessant. Staan die twee vormen van argumentatie naast elkaar als nevensgeschikte argumenten in een betoog? Zijn het mogelijk zelfs argumentsoorten die in verschillende discussies (over toelaatbaarheid en wenselijkheid) thuis horen? Of spelen normen een eigen rol in een overwegend pragmatische discussie, dat wil zeggen in een discussie die toch vooral op basis van een weging van voor- en nadelen wordt beslist? Wat is met andere woorden de relatie tussen pragmatische en normatieve argumentatie?

1.1 Vraagstelling

In dit artikel brengen we verslag uit van een analyse van een (klein) deel van de discussie over genetische manipulatie (in Hanssen et al., 2001 staan de resultaten van een issue-analyse die Lagerwerf eerder in opdracht van de commissie Terlouw uitvoerde). In onze analyse gaat het nu om twee vragen, een toegepaste en een theoretische. De toegepaste vraag heeft betrekking op *déze* specifieke discussie:

- Hoe verhouden pragmatische en normatieve argumentatie zich *in dit debat*?
En meer specifiek:
Op wat voor soort normen beroepen de principiële tegenstanders van genetische manipulatie zich?

De theoretische vraag heeft betrekking op de relatie tussen normatieve en pragmatische argumentatie in het algemeen:

- Hoe verhouden pragmatische en normatieve argumentatie zich tot elkaar?
En meer specifiek:
Op wat voor soort normen wordt in een (overwegend) pragmatische discussie een beroep gedaan?

1.2 Materiaal

Het debat vond deels schriftelijk, deels mondeling plaats: organisaties reageerden schriftelijk op standpunten en discussiemateriaal van de commissie; de commissie organiseerde mondelinge debatten in 6 verschillende plaatsen in Nederland waaraan een steekproef uit de Nederlandse bevolking deelnam, en op de website van de commissie kon iedereen die dat wilde, reageren op de voorbeeldtoepassingen die de commissie ter discussie stelde. Het materiaal voor onze analyse is afkomstig uit het digitale archief van commissie Terlouw (inmiddels opgenomen in het digitale archief van het ministerie van Landbouw, natuurbeheer en visserij www.minlnv.nl/thema/biotech/). We betrokken de volgende documenten in onze analyse:

- *Voorbeeldtoepassingen* van de commissie Terlouw (Commissie Biotechnologie en Voedsel, 2001a)
- Schriftelijke reacties van organisaties op de *Voorbeeldtoepassingen* (m.n. Niaba, 2001 en Platform Biologica, 2001)
- *Verslag van de deelgroepdebatten* (Van der Geer & Van Steensel, 2001)
- *Weergave van de internetdiscussies* (Commissie Biotechnologie en Voedsel, 2001b)

Van de 9 voorbeeldtoepassingen die de commissie ter discussie stelde, hebben we er slechts twee in onze analyse betrokken:

- *Rijst met extra vitamine A*
- *Aardappel die niet ziek wordt*

1.3 Aanpak

We hebben in dit materiaal steeds de fragmenten opgespoord waarin impliciet of expliciet een beroep werd gedaan op normen of regels: normatieve uitspraken met een generaliserend, al dan niet absoluut, karakter. Dergelijke plaatsen laten zich het gemakkelijkst opsporen door expliciete waardeoordelen (over wat goed, slecht, voordelig, nadelig, profijtelijk, riskant, acceptabel of ontoelaatbaar is) in het materiaal als uitgangspunt te nemen. Wanneer die waardeoordelen expliciet gebaseerd zijn op een norm of impliciet herleid kunnen worden tot een norm, zijn we nagegaan hoe de gehanteerde norm zich verhoudt tot de pragmatische argumentatie in de context.

We behandelen hier de verschillende verschijningsvormen van normen in een pragmatische discussie in vier categorieën, die we al doende van elkaar hebben kunnen onderscheiden. De eerste twee categorieën, effectwaarderingsregels en weegregels, zijn in de kern van de zaak onlosmakelijk verbonden met pragmatische argumentatie. In het gebruik van deze eerste twee categorieën onderscheiden voor- en tegenstanders zich niet van elkaar. De derde categorie, actiewaarderingsregels, bevat de meer principiële normen die beoordeling van genetische manipulatie los van zijn effecten mogelijk maakt. De vierde categorie, de stopregels, is alleen in pragmatische argumentatie inzetbaar, maar reduceert de evaluatie van effecten tot een enkel beslissend effect. In het gebruik van deze derde en vierde categorie onderscheiden de principiële tegenstanders zich van de voorstanders van genetische manipulatie.

2 Effectwaarderingsregels: normen ter beoordeling van effecten

We keren nog even terug naar het eerste voorbeeldfragment.

2. Met behulp van biotechnologie [...] is het mogelijk om in aardappelen nieuwe afweerstoffen voor de schadelijke aardappelziekte in te bouwen. Dat maakt het gebruik van chemische middelen voor de bestrijding van deze ziekte overbodig. Dat is goed voor het milieu en onze gezondheid. (*Voorbeeldtoepassingen*, p.5)

Effecten op zichzelf zeggen strikt genomen niets. Dat bestrijdingsmiddelen overbodig worden kan zowel een voordeel als een nadeel zijn. Het zou bijvoorbeeld een economisch nadeel kunnen zijn voor de chemische industrie. In pragmatische argumentatie is juist de essentie dat effecten als voor- en nadelen worden opgevat. Wanneer over bepaalde effecten stilzwijgend grote overeenstemming bestaat, hoeven daar natuurlijk in de argumentatie niet veel woorden aan te worden vuil gemaakt. In dit fragment wordt die stap echter expliciet gezet in het laatste zinnetje 'Dat is goed voor het milieu en onze gezondheid'. Een dergelijke uitspraak impliceert in onze analyse een beroep op een evaluatieve norm (of effectwaarderingsregel) die luidt:

Als een effect bijdraagt aan de realisering van een schoner milieu, is dat effect positief / als een voordeel te waarderen.

Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor wat bijdraagt aan onze gezondheid.

Wanneer er verschil van mening ontstaat over de waardering van effecten, staan juist dergelijke normen ter discussie. Dat is bijvoorbeeld het geval met het nadeel dat de commissie Terlouw noemt bij de gemanipuleerde aardappel.

3. Een mogelijk nadeel van de aardappel die niet ziek wordt, is dat we niet alle effecten kennen op de gezondheid. Er zouden bijvoorbeeld onbedoelde veranderingen in het erfelijk materiaal van de aardappel kunnen optreden, waardoor mensen er ziek van worden of die leiden tot allergische reacties. (*Voorbeeldtoepassingen*, p.7)

Hoe moet je dergelijke onbedoelde én onbekende effecten waarderen? Dat het om *mogelijke nadelen* gaat is wel duidelijk, maar hoe zwaar moet een dergelijk niet aangetoond nadeel wegen? Grofweg blijken er twee standpunten in de discussie te onderscheiden: negeren (of niet te zwaar aan tillen) versus zwaar laten meewegen.

4. Het probleem is dat die effecten niet alleen onbedoeld zijn, maar ook onbekend, dus dat het ook erg lastig controleren is. Je weet eigenlijk niet goed waar je naar zoekt. Overigens, zo meent een van de deelnemers, moeten we die risico's ook niet overdrijven. Hoe verhouden ze zich bijvoorbeeld tot het gebruik van remmingsmiddelen, stoffen waarmee aardappelen behandeld worden om te voorkomen dat ze gaan spruiten. (*Deelgroepdebatten*, p.5)

In de eerste zin wordt een probleem opgeworpen en de laatste zin is een vraag. Toch zien we hier de volgende impliciete waarderingsregels doorschemeren:

Aan denkbare, maar niet of moeilijk aantoonbare effecten, moet je niet veel gewicht toekennen.

Aan mogelijke risico's die vergelijkbaar zijn met risico's die we in de praktijk al accepteren, moet je niet veel gewicht toekennen.

Daartegenover staat de opvatting van een andere deelnemer dat die mogelijke, maar moeilijk controleerbare en onbekende effecten juist een zeer ernstig nadeel vormen.

5. Dat we eigenlijk niet goed weten wat we moeten controleren, zoals zo-even is vastgesteld, is voor hem juist aanleiding een groot aantal vraagtekens te zetten bij de eventuele ontwikkeling van een schimmelresistente aardappel. (*Deelgroepdebatten*, p.6)

De vraagtekens die hier worden gezet, impliceren een norm als de volgende:

Aan mogelijke maar niet of moeilijk controleerbare effecten op de gezondheid, moet je zwaar gewicht toekennen.

In het oog springend zijn die waarderingsnormen voor individuele effecten ook, wanneer een effect op meerdere gronden een voor- of nadeel wordt geacht. In de discussie over met vitamine A verrijkte rijst komt de volgende reactie voor:

6. Het uitkruisen van gewassen moet niet alleen worden uitgedrukt in milieuri-sico's maar ook in verlies van diversiteit aan meest locale gewassen. (...) Die zou door uitkruisen totaal verloren kunnen gaan en daarmee zou een eventuele 'weg terug' voorgoed zijn afgesloten. (...) Uitkruising is echter los daarvan onwenselijk, omdat er een groep boeren is die überhaupt deze techniek niet wil en ze zo toch opgedrongen krijgt. Tevens brengt dit risico's met zich mee voor (agro)biodiversiteit. (*Platform Biologica*, p.5-6)

Hier wordt een mogelijk effect – ongecontroleerde verspreiding van genetisch gemanipuleerde eigenschappen door uitkruising – negatief beoordeeld op grond van het feit dat dat afbreuk zou doen aan:

- Milieuveiligheid;
- biodiversiteit in de landbouw;
- keuzevrijheid voor boeren;
- onomkeerbaarheid van een technologische innovatie.

Dit voorbeeld illustreert ook duidelijk dat het bij de beoordeling van effecten gaat om de positieve of negatieve bijdrage die een effect levert aan de realisering van een bepaalde waarde. Als standaardformulering van dergelijke effectwaarderingnormen stellen we dan ook voor:

Als een effect E van A bijdraagt aan (of afbreuk doet aan) de realisering van waarde W , is G positief/als voordeel (of negatief/als nadeel) te waarderen.

In gecondenseerde vorm: 'Als E goed is voor W , is E een voordeel.'

3 Weegregels: normen ter beoordeling van effecten en alternatieven ten opzichte van elkaar

In pragmatische argumentatie moeten niet alleen individuele effecten als voor- of nadeel worden gewaardeerd. Die effecten moeten ook ten opzichte van elkaar worden gewogen. Dat gebeurt op twee niveaus: van een voorgestelde actie of handelwijze worden de voor- en nadelen ten opzichte van elkaar gewogen om na te gaan of de balans naar de voor- of de nadelen doorslaat. Het saldo van de voor- en nadelen bij één alternatief wordt als het ware berekend. Op het tweede niveau worden de effecten van meer alternatieven ten opzichte van elkaar gewogen. Er wordt nagegaan welk van een aantal alternatieve acties of maatregelen het meest voordelige saldo heeft.

In die wegingen spelen algemene pragmatische weegregels of normen een rol: ‘wat voordeel biedt, is gewenst’, ‘wat nadelig is, kun je beter laten’. Nog algemener geformuleerd: ‘Uit een gegeven aantal alternatieven verdient die actie de voorkeur die tegen de geringste kosten de hoogste baten oplevert (onder kosten alle nadelen en onder baten ook alle bijkomende voordelen begrepen)’. Volgens de analyse van Schellens (1985) ligt die laatste gedragsregel ten grondslag aan alle vormen van pragmatische argumentatie. Deze algemene vorm komt niet in de discussie voor, maar er zijn wel meer specifieke weegregels te vinden.

In de discussie over *Rijst met vitamine A* gaat het om voordelen zoals: gezondere voeding in de derde wereld, waardoor oogziekten waaraan miljoenen kinderen lijden, kunnen worden voorkomen. Daar wordt tegenover gesteld dat de genetisch gemanipuleerde rijst slechts voor zo’n 20% van de dagelijkse hoeveelheid vitamine A zou kunnen zorgen. En dat dergelijke rijst milieurisico’s en economische afhankelijkheid van boeren in de derde wereld met zich meebrengt. In een van de deelgroepdebatten leidt dat tot de volgende stellingname.

7. Een behoorlijk deel van de aanwezigen vraagt zich af of het relatief kleine voordeel het zinvol maakt om risico’s te nemen. Anderen daarentegen menen dat het probleem (vitaminetekort en blindheid) wel degelijk groot is en dat je daarom risico’s kunt nemen. (*Deelgroepdebatten*, p. 10)

Het saldo blijkt bij de ontwikkeling van vitamine A-rijst bij de een dus negatief en bij de ander positief uit te vallen. Impliciet zijn hier de volgende normen aan de orde:

Als *A* een relatief klein voordeel oplevert en (grote?) risico’s met zich meebrengt, is *A* niet gewenst.

Als *A* een bijdrage levert aan de oplossing van een groot probleem, is *A* gewenst, ook al brengt het risico’s met zich mee.

Ook weging op het niveau van alternatieven valt aan de hand van de rijst-debatten te illustreren.

8. Voor een aantal deelnemers wordt het grootste nadeel gevormd door de ecologische risico’s en dan vooral het uitkruisen van eigenschappen met in het wild levende varianten. Voor minstens één deelnemer zijn die risico’s onoverkomelijk. Temeer, omdat er naar zijn mening voldoende alternatieven zijn. Zo zou je op grote schaal vitamine A pillen naar ontwikkelingslanden kunnen transporteren. (*Deelgroepdebatten*, p. 6)

Elders wordt een andere afweging van dezelfde alternatieven gepresenteerd:

9. Met pillen kun je mensen dagelijks 50% van hun behoefte aan vitamine A geven. Dat is meer dan met rijst mogelijk is. Maar rijst kunnen mensen zelf verbouwen, pillen moeten zij van andere producenten kopen. Geef mensen geen vis, maar een hengel om vis te vangen. (*Deelgroepdebatten*, p. 42)

In beide gevallen wordt het verstrekken van pillen en introductie van vitamine A-rijst met elkaar vergeleken. Er worden kennelijk verschillende weegregels ingezet:

Als alternatief *A1* een beoogd effect *E* bereikt met grote (ecologische) risico’s en *A2* bereikt hetzelfde effect zonder die risico’s, dan is *A2* te prefereren.

Als alternatief *A1* ter bereiking van effect *E* leidt tot afhankelijkheid en *A2* tot onafhankelijkheid, dan is *A2* te prefereren, zelfs als *A2* minder effectief is met het oog op beoogd effect *E*.

De algemene standaardformulering die we voor dergelijke weegregels (of preferentieregels) voorstellen luidt:

Als de voordelen van A groter zijn dan de nadelen, is A te prefereren boven niet- A .

Als de nadelen van A groter zijn dan de voordelen, is niet- A te prefereren boven A .

Als het saldo van voor- en nadelen van $A1$ groter is dan van $A2$, is $A1$ te prefereren boven $A2$.

Opvallend is wel dat in de afwegingen die we in de discussie aantreffen in het algemeen de complexiteit van de afweging wordt gereduceerd, doordat slechts enkele van de relevante voor- en nadelen in de weging worden verdisconteerd.

Tot zover heeft onze verkenning van het gebruik van normen in relatie tot pragmatische argumentatie onderstreept dat in dit type argumentatie naast een beroep op causale relaties (inherent aan de voorspelling van effecten) een beroep op normatieve generaliseringen zit ingebouwd: in de waardering van effecten en in de weging van effecten en alternatieven ten opzichte van elkaar (Schellens, 1985). Natuurlijk wordt algemeen onderkend dat in pragmatische argumentatie een overdracht plaats vindt van de waardering van gevolgen naar de waardering van oorzaken en middelen (Garssen, 1997; Perelman & Olbrechts-Tyteca, 1969). Dat de waardering en weging van gevolgen normen vooronderstelt en dientengevolge in subargumentatie ondersteund kan worden door middel van argumentatie op basis van normen, blijft doorgaans buiten beschouwing. Wel heeft Feteris (2002a) recentelijk in een juridische context gedemonstreerd dat in de waardering van effecten een argumentatief verband wordt gelegd tussen een effect en de realisering van een waarde. Onze bevindingen sluiten bovendien aan op de vaststelling van Hoeken (1997) dat de wenselijkheid van een gevolg in psychologische zin wordt bepaald door de mate waarin het gevolg de totstandkoming van een waarde faciliteert of blokkeert, en dat de weging van consequenties wordt bepaald door de rangorde van verschillende waarden in iemands persoonlijke waardensysteem. De concurrerende weegregels die wij uit de discussie destilleren, vormen dan de neerslag van uiteenlopende waardensystemen, die op zichzelf in de discussie buiten beeld blijven.

4 Actiewaarderingsregels: normen ter beoordeling van een handelwijze of gedrag

We komen nu toe aan de derde groep normtoepassingen, die ons verder van strikt pragmatische argumentatie en mogelijk dichter bij de principiële tegenstanders in het debat brengt.

Het gaat hier om normen die een oordeel over biotechnologie mogelijk maken op grond van andere karakteristieken van deze technologie dan haar effecten. In principe kun je hierbij denken aan ethische, morele of religieuze normen of juridisch vastgelegde regels. De toepassing van dergelijke normen bij de beoordeling van een handelwijze, een actie of een voorstel impliceert een argumentatie op basis van een gedragsregel (Schellens, 1985). Dat dergelijke regels *in de beoordeling* van pragmatische argumentatie een rol kunnen spelen, komt tot uitdrukking in één van de door Schellens (1985)

voorgestelde evaluatievragen bij pragmatische argumentatie, waarin de (juridische en morele) toelaatbaarheid van alternatieven wordt beoordeeld.

In de discussie over biotechnologie en voeding komen we een beroep op algemene (ethische, juridische of religieuze) gedragsregels of normen slechts zeer sporadisch tegen. Als er een beroep op wordt gedaan, gebeurt dat nogal eens in een tamelijk rudimentaire vorm, bijvoorbeeld in een bijdrage als de volgende:

10. Aardappels telen die tegen ziekten bestand zijn is een onnatuurlijke bezigheid. Dienen die ziekten ergens voor of waardoor ontstaan die ziekten? Misschien moet er op kleinere schaal geteeld worden! (Internetdiscussie Aardappel, p. 3)

Hier vinden we in de eerste zinnen een herhaaldelijk weerkerend argument tegen biotechnologie, namelijk dat het onnatuurlijk is. De achterliggende norm zou kunnen luiden:

Ingrijpen in de natuur is alleen aanvaardbaar, als het op een natuurlijke manier gebeurt.

Daar wordt in de discussie nogal eens een vergelijkbare norm tegenover geplaatst:

Als een techniek in feite hetzelfde inhoudt als wat er in de evolutie of bij traditionele plantenverdeling gebeurt, is die techniek in principe acceptabel.

Er komen een enkele keer ook religieus getinte beoordelingen voor, bijvoorbeeld wanneer biotechnologie wordt afgewezen als een hoogmoedige poging om de schepping van God te verbeteren. Maar de meest uitgewerkte principiële argumenten zijn toch afkomstig uit de hoek van de biologische landbouw.

11. In de biologische landbouw wordt geen gebruik gemaakt van gentechnologie. De internationale biologische sector heeft zich middels de Basic Standards van de International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM) hierover uitgesproken en in 1999 is dit principe in Europa vastgelegd in de Europese Verordening Biologische Landbouw (2091/91). Ingrijpen op een zeer laag organisatieniveau (DNA) van het leven, wat gentechnologie doet, is niet te verenigen met de denkbeelden van de biologische landbouw. (Platform Biologica, p. 1)

Hier wordt – vergezeld van een indrukwekkende aanduiding van de wijze waarop de norm is vastgelegd – biotechnologie afgewezen op grond van de karakteristiek dat deze technologie ingrijpt op een te laag organisatieniveau van het leven.

Een andere karakteristiek op grond waarvan veel afwijzingen worden geformuleerd, met name in de discussie over vitamine A-rijst, komt in verschillende vormen voor. De ontwikkeling van dergelijke rijst wordt afgewezen als ‘symptoombestrijding’, een ‘schijnoplossing’, een ‘westerse *topdown* oplossing’, ‘geen totaaloplossing’ en een ‘lapmiddel’. Ook dit punt wordt het helderst uitgewerkt in argumentatie uit de hoek van de biologische landbouw:

12. De introductie van vitamine A rijst draagt op geen enkele wijze bij aan vermindering van armoede, de belangrijkste oorzaak van dit complexe probleem. (...) Hier moet worden toegevoegd dat dit een zeer goede illustratie is van ‘end of pipe’ oplossingen. Terwijl de oorzaak aan de bron bijzonder complex is, wordt de voorstelling gedaan alsof e.e.a. met een eendimensio-

nale benadering aan het eind van de keten opgelost zou kunnen worden.
(Platform Biologica, p. 5-6)

De norm waarop hier vitamine A-rijst wordt afgewezen zou kunnen luiden:

Als een voorgestelde maatregel kan worden gekarakteriseerd als een *end of pipe* oplossing, dient deze te worden afgewezen.

Deze norm illustreert meteen dat een dergelijke principiële beoordeling vaak samenhangt of zelfs gebaseerd is op zeer algemene pragmatische overwegingen over wat met een bepaalde soort ingreep in het algemeen bereikt kan worden. Dat *end of pipe* oplossingen of symptoombestrijding worden afgewezen is (vaak impliciet) gebaseerd op de causale generalisatie dat dergelijke maatregelen geen 'echte' bijdrage leveren aan de oplossing van het 'werkelijke' probleem. De norm is in een dergelijk geval gebaseerd op pragmatische overwegingen en met hantering van de norm beoogt men bepaalde effecten te bereiken.

Nu zou men zich kunnen afvragen of er dan nog wel sprake is van een normatieve beoordeling op grond van een andere karakteristiek dan effecten. Ja, menen wij: dergelijke principes zorgen ervoor dat je je niet meer hoeft te verdiepen in de specifieke voor- en nadelen van de voorgestelde techniek. De karakterisering als 'end of pipe' of 'symptoombestrijding' is voldoende om tot een afwijzend oordeel te komen. Datzelfde geldt voor het principe van de biologische landbouw dat ingrijpen op een te laag organisatieniveau niet acceptabel is. Dat dergelijke normen pragmatisch gefundeerd zijn, maakt de inzet ervan nog niet tot een vorm van pragmatische argumentatie. Dat enerzijds een norm gebaseerd kan worden op de effecten van normtoepassing, terwijl anderzijds de wenselijkheid van effecten beoordeeld kan worden met een beroep op normen of principes, is betoogd door Hare (1952) (zie ook Schellens, 1985 en Feteris, 2002b).

5 Stopregels: normen ter beoordeling van een actie op grond van één beslissend effect

Zijn de principiële argumenten in het debat over gentechnologie en voedsel dan uitsluitend te herleiden tot principes uit de biologische landbouw? Nee. Als vierde categorie behandelen we hier normen waarmee op grond van één beslissend effect een oordeel over een actie kan worden geveld, met voorbijgaan aan andere effecten. Ook met de inzet van dergelijke normen wordt de complexiteit van de discussie natuurlijk aanzienlijk gereduceerd.

13. Wij zijn het niet eens met deze stelling, omdat wij vinden dat de gewone Hollandse aardappel op de markt moet blijven en de natuur zijn gang moet kunnen gaan. Zo'n aardappel mag pas op de markt komen als er voor 100% gegarandeerd kan worden dat het geen schadelijke gevolgen heeft en de smaak van de aardappel hetzelfde blijft. (Internetcasus Aardappel, p. 12)

Het gaat ons hier om de laatste zin. Een regelmatig terugkerende beoordelingsnorm wordt hier onder woorden gebracht: de genetisch gemanipuleerde aardappel is pas acceptabel als de voedselveiligheid voor 100% gegarandeerd kan worden. Gevoegd bij de constatering van de commissie Terlouw dat een dergelijke garantie niet gegeven kan worden, brengt deze norm veel deelnemers tot een 'principiële' afwijzing; we

noemen een dergelijke afwijzing ‘princiepelijk’ omdat het gebruik ervan ervoor zorgt dat men niet meer hoeft te kijken naar andere voor- of nadelen.

Het is overigens interessant te zien dat ook de voorstanders van biotechnologie bij monde van de Niaba (de Nederlandse organisatie van biotechnologen) een dergelijke norm hanteren.

14. Is er gegronde twijfel over de veiligheid van een bepaalde toepassing, dan zal deze niet op de markt mogen komen of zijn. Tegelijkertijd is het onmogelijk risico’s volledig uit te sluiten. Als samenleving zullen we daarom werkelijke risico’s moeten afwegen tegen de voordelen die biotechnologie nu en in de toekomst te bieden heeft. (Niaba, p. 2)

De eerste zin bevat hier een variant op de stopregel van de tegenstanders. Niet elke twijfel is voldoende om een toepassing uit de markt te houden: het moet gaan om *gegronde* twijfel. Maar dan is een verdere afweging volgens deze regel ook niet meer aan de orde. Overigens lijkt de Niaba in de volgende zinnen deze stopregel weer enigszins terug te nemen. Die ‘werkelijke risico’s’ die moeten worden afgewogen zullen toch wel gebaseerd zijn op gegronde twijfel? Risico’s die gebaseerd zijn op ongegronde twijfel lijken ons buiten de categorie ‘werkelijke’ risico’s te vallen.

Stopregels als de bovenstaande 100%-garantieregels komen vaker voor. We komen afwijzingen op grond van één effect tegen die betrekking hebben op biodiversiteit (als genetische manipulatie ten koste gaat van biodiversiteit, dan moet deze worden afgewezen), keuzevrijheid, en risico’s met betrekking tot ongecontroleerd uitkruisen. Een standaardformulering voor dergelijke normen kan luiden:

Als niet gegarandeerd kan worden dat actie *A* niet leidt tot effect *E*, is *A* onacceptabel.

(Of iets simpeler: Als actie *A* mogelijk effect *E* heeft, is *A* onacceptabel.)

Overigens komen we met deze stopregels op een terrein waar de commissie Terlouw op subtielere wijze tegenstanders in voorstanders wist om te turnen. De vraag die de commissie in haar opdracht meekreeg was na te gaan onder welke voorwaarden het gebruik van genetische manipulatie in de voedselproductie voor de Nederlandse bevolking acceptabel is of niet. Welnu, wie tegen toepassingen van genetische manipulatie is, uitsluitend omdat of zolang de voedselveiligheid nog niet gegarandeerd is, is in principe vóór onder de voorwaarde dat de voedselveiligheid gegarandeerd kan worden. Zo kan na een discussie met overwegend kritische burgers die tot een afwijzend standpunt (over gemanipuleerde rijst) neigen, in het verslag worden geconcludeerd:

15. Conclusie: ongeveer tweederde van de deelnemers is voor onder de voorwaarde 1. dat de rijst niet duurder wordt door de toevoeging 2. dat de boeren geen economische schade ondervinden door de toevoeging 3. dat de rijst niet slecht is voor de gezondheid en dat een onafhankelijke instantie dat in de gaten houdt. (*Deelgroepdebatten*, p. 43-44)

De toepassing van stopregels is geen noodzakelijk onderdeel van de evaluatie van pragmatische argumentatie. Stopregels zijn echter wel direct gekoppeld aan deze vorm van argumentatie, aangezien ze alleen toepasbaar zijn in de beoordeling van een effect van een voorgestelde actie of handelwijze. Ze zijn ‘princiepelijk’ van aard, omdat ze de weging van voor- en nadelen die kenmerkend is voor pragmatische argumentatie, ongedaan maken. Voor zover ons bekend is in argumentatiethoretische literatuur niet eerder op de relatie tussen dergelijke normen en pragmatische argumentatie gewezen.

Het gaat ook om een principiële andere beoordeling dan een beoordeling op basis van de effectwaarderingsregels die we hierboven bespraken. Stopregels zijn geen effectwaarderingsregels; die zijn altijd relatief en creëren de input voor een afwegingsproces. Stopregels zijn *effecteisen*, ze zijn absoluut van karakter zijn en kunnen een weging van effecten blokkeren.

6 Conclusie

We hebben twee soorten normen onderscheiden die inherent zijn aan pragmatische argumentatie: effectwaarderingsregels, die worden ingezet bij de beoordeling van effecten als voordelig of nadelig, en weegregels, die dienen ter beoordeling van effecten en alternatieven ten opzichte van elkaar. In een gegeneraliseerde standaardvorm:

Als een effect E bijdraagt aan (afbreuk doet aan) realisering van waarde W is E een voordeel (nadeel).

Als het saldo van voor- en nadelen van alternatief $A1$ groter is dan van $A2$ (of van niet- $A1$), is $A1$ te prefereren.

We hebben eveneens twee soorten normen onderscheiden die in een pragmatische argumentatie kunnen worden ingezet, maar er niet onlosmakelijk mee verbonden zijn: actiewaarderingsregels die kunnen worden ingezet om een actie (of voorstel, ingreep, handelwijze etc.) te beoordelen op grond van een of meer andere karakteristieken dan de effecten ervan, en stopregels, die een absolute beoordeling van één effect mogelijk maken en een verdere weging van voor- of nadelen irrelevant maken. In een gegeneraliseerde standaardvorm:

Als actie A karakteristiek K heeft, is A onacceptabel.

Als het uitblijven van effect E niet gegarandeerd kan worden, is A onacceptabel.

Hoe zit het nu met de principiële tegenstanders in het debat over eten en genen? Op grond van het materiaal dat wij analyseerden rijst het volgende beeld op. De tegenstanders zijn niet tegen op grond van categorische normen die door toepassing van genetische manipulatie worden overschreden (afgezien misschien van de aanhangers van de biologische landbouw). De principiële tegenstander wordt vooral gekenmerkt door de stringente normen die hij hanteert bij de beoordeling van effecten. Eén risico of nadeel is vaak al voldoende om tegen te zijn. Een dergelijk standpunt kan men principiële noemen (en in alledaagse termen gebeurt dat doorgaans ook) omdat de vaststelling van onzekerheid op één punt ertoe leidt dat van weging van andere voor- en/of nadelen wordt afgezien.

Documenten

We beperken ons hier tot de documenten waar in de tekst naar wordt verwezen.

Commissie Biotechnologie en Voedsel (2001a). *Voorbeeldtoepassingen*. Augustus 2001.

Commissie Biotechnologie en Voedsel (2001b). *Weergave van de internetdiscussies*. [Casus 1] *Aardappel die niet ziek wordt*. [Casus 2] *Rijst met vitamine A*.

- Geer, P. van der & Steensel, K. van (2001). *Verslag van de deelgroepdebatten voor het publiek debat Eten & Genen*. 19 december 2001. (paginanummers verwijzen naar Bijlage 2: *Verslagen van de eerste en tweede ronde deelgroepdebatten per deelgroepdebat*.)
- Niaba (2001). *Publiek debat biotechnologie en voedsel: reactie op de voorbeelden*. 10 september 2001.
- Platform Biologica (2001). *Commentaar op het plan van aanpak. Reactie Platform Biologica op 'Eten en genen; publieksdebat biotechnologie en voedsel'*. 18 mei 2001.

Literatuur

- Feteris, E.T. (2002a). A pragma-dialectical approach of the analysis and evaluation of pragmatic argumentation in a legal context. *Argumentation*, 16, 349-367.
- Feteris, E.T. (2002b). Filosofische achtergronden van een pragma-dialectisch instrumentarium voor de analyse en beoordeling van pragmatische argumentatie. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 24, 14-31.
- Garssen, B. (1997). *Argumentatieschema's in pragma-dialectisch perspectief. Een theoretisch en empirisch onderzoek*. Proefschrift. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam IFOTT.
- Hanssen, L., Gutteling, J., Lagerwerf, L., Bartels, J. & Roeterdink, W. (2001). *In de marge van het debat Eten en Genen. Flankerend onderzoek in opdracht van de Commissie Biotechnologie en Voedsel*. Enschede: Twente Instituut voor Communicatie Research, Universiteit Twente.
- Hare, R.M. (1952). *The Language of Morals*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoeken, H. (1997). Een model voor de rol van argumenten in het overtuigingsproces. In: H. van den Bergh et al. (Eds.). *Taalgebruik ontrafeld* (pp. 55-65). VIOT-Congresbundel. Dordrecht: Foris.
- Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Schellens, P.J. (1985). *Redelijke argumenten. Een onderzoek naar normen voor kritische lezers*. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht. Dordrecht: Foris
- Schellens, P.J. & Verhoeven, G. (1994). *Argument en tegenargument. Analyse en beoordeling van betogende teksten* (2e herziene ed.). Groningen: Martinus Nijhoff.